

«Vi kysse dig med suk og bøn...»

Mystikken i Hans Adolph Brorsons salmediktning

Torkild Enstad Hausken

Veileder: Prof. Dr. Dag Thorkildsen

Fordypningsoppgave i teologi,
Det teologiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Høst 2018

«Vi kysse dig med suk og bøn ...»

Mystikken i Hans Adolph Brorsons salmediktning

Fordypningsoppgave i teologi, Universitetet i Oslo, Det teologiske fakultet, Høst 2018.

Student: Torkild Enstad Hausken.

Veileder: Prof. Dr. Dag Thorkildsen.

© Torkild Enstad Hausken

2018

«Vi kysse dig med suk og bøn ...» - Mystikkens art i Hans Adolph Brorsons salmediktning

Torkild Enstad Hausken

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Privat.

Sammendrag

Jeg har i denne oppgaven sett på mystikkens i Hans Adolph Brorsons salmediktning.

Oppgaven har tre større deler fordelt på fem kapitler. Første del som favner kapittel 1 og 2 er en historisk del som inneholder en biografi om Brorson etterfulgt av en historisk redegjørelse av pietismen – den bakgrunn, former, betydning innenfor Danmark-Norge samt den såkalte herrnhuterismens møte med Brorson, Andre del ser på pietismens mystikk med en nærmere redegjørelse av begrepet *unio mystica* etterfulgt av en presentasjon av tre temaer som går igjen i Brorsons diktning – denne presentasjonen brukt da som et redskap for å forstå mystikkens art. Disse tre tema er *erotikk*, *opplysning* og *meditasjon*. Tredje og siste del som inneholder kapittel 4 og 5 diskuterer kort til hvilken grad mystikken hos Brorson kan ses både som et brudd og som en kontinuitet med strømninger som preget samtiden – da med fokus på den lutherske ortodoksi. Oppgaven avsluttes med noen konkluderende perspektiver.

Min metode har vært historisk-narrativ. I min fremstilling av Brorson, pietismens historie, mystikken og dens samspill med de samtidige strømninger, har jeg forholdt meg til primærkilder samt allerede bearbejdede historiske fremstillinger. Dette har jeg gjort fordi jeg er ønsker å redegjøre for de større historiske linjene for å se hvordan pietismen utviklet seg samt gå inn i samtidige tekster, da i hovedsak salmelitteraturen, for å aktualisere noen av disse de historiske linjene opp mot Brorson selv. Min fremstilling har ikke som formål å gi en fullstendig historisk oversikt av pietismen eller en fullstendig analyse av mystikken, men å gå inn på noen enkelte perspektiver som kan gi et overordnet svar på min problemstilling. Dette medfører at det kan være elementer innenfor pietismen og mystikken som utelatt fra min presentasjon.

Forord

Dette er første gang jeg skriver en oppgave i en akademisk kontekst som strekker seg over en viss lengde. Det er alltid utfordringer og læringskurver ved å gjøre noe for første gang. Jeg vil uttrykke en enorm takknemmelighet til min veileder professor Dag Thorkildsen som med stødig hånd og umåtelig verdifull input og veiledning har muliggjort ferdigstillingen av denne oppgaven. Jeg vil også rekke en takk til folk som har kommet med input gjennom gode samtaler både på fakultetet og ellers. Prosessen dette halvåret har vært fascinerende, givende og ikke minst utfordrende, men jeg ville ikke vært den foruten. Den har i det minste bygget ned noen av mine fordommer mot pietismen og dens historie i Danmark-Norge

Problemstilling

Hans Adolph Brorson står i den pietistiske tradisjon i dansk-norsk kirkehistorie. Hvordan kommer Brorsons syn på mystikk til uttrykk i hans salmediktning? Representerer dette både brudd og kontinuitet med de teologiske strømninger som preget Brorsons samtid?

Innholdsfortegnelse

1	Hans Adolph Brorson: Biografi	8
	Brorson i ettertiden.....	14
2	Pietismen	17
	Pietismens bakgrunn	17
	Forskjellige former for pietisme.....	19
	Pietismen i Danmark-Norge.....	22
	Brorson og herrnhuterne.....	24
3	Pietismens mystikk og mystikkens preg i Brorsons salmediktning	26
	Unio mystica	26
	Mystikkens preg i Brorsons salmediktning	27
	Erotikk	29
	Opplysning	32
	Meditasjon	34
4	Mystikkens preg hos Brorson som brudd og kontinuitet	36
5	Avslutning	38
	Litteraturliste	40

Kapittel 1: Hans Adolph Brorson

Biografi

Hans Adolph Brorson ble født 20. juni 1694 i det lille landsognet Randerup syd i Sønderjylland, mellom byene Ribe og Tønder¹. Randerup by var en liten samling gårder og spredte eiendommer som rent geografisk lå i hertugdømmet Slesvig, men som tilhørte den danske krone, en av de såkalte kongerikske enklaver. Dette gjorde også at Brorson senere i sitt liv ikke dro til Universitetet i Kiel for å studere teologi, men til København. Han ble dog preget av det tyske i den forstand at han ble tospråklig, noe også hans verker bærer preg av: 197 av de salmene som kom inn i verket *Troens Rare Klenodie*, var Brorsons oversettelser av tyske tekster – de fleste fra den såkalte *Tøndersalmebogens* pietistiske repertoar². Han begynte på latinskolen i Ribe i 1709³ og ble dimittert i 1712 til universitetet⁴. Tre år senere flyttet han inn på Borchs kollegium⁵. Det ble dog våren 1716 avslørt at han ikke hadde kommet inn på kollegiet på reglementert vis da han hadde bestukket sin fetter Christoffer Pedersen med 23 riksdaler (en relativt stor sum i de dager) for å få rom og fri kost. Både Brorson og Pedersen ble bortvist fra kollegiet⁶ og Brorson forlot universitetet 25de juni og København senere samme måned. Denne hendelsen og det medfølgende oppbrudd fra både kollegium og universitet ble beskrevet ganske annerledes i Brorsons bispevita – et dokument han skrev til de offisielle annaler i anledning hans vigsling til biskop, nedtegnet i den såkalte *Ribeboken*⁷:

«Blev aar 1715 Alumnus Collegii Medicei, men da for dets bedre at profitere, af denne skiønne Leilighed, ikke brugte den til hans Sundheds Conservation fornødne motion, blev han derover svag, laae den hele vinter syg, og maatte nødes til at reise hjem, hvor han blev noget hos sin ældste kiære Broder Hr. Nicolai Brorsen ...⁸»

Brorson tegner her et bilde av en student som overanstrenger seg og ligger syk over en vinter og må derfor reise hjem. Det er imidlertid lite som tyder på at dette er en sannferdig

¹ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): *Brorson: Sjælens digter*, Kristeligt Dagblads forlag, København, s.14.

²http://denstoredanske.dk/Dansk_litteraturs_historie/Dansk_litteraturs_historie_1/Oplysningen/Fornuftens_tid_1700-1770/Pietismens_salmedigter_-_Hans_Adolph_Brorson/Salmev%C3%A6rket_-_Troens_rare_Klenodie, hentet 7/10/2018, klokken 15:55.

³ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 39.

⁴ Samme verk, s. 41.

⁵ Samme verk, s. 48.

⁶ Samme verk, s. 49.

⁷ L. J. Koch (1956): *Hans Adolph Brorson: Samlede Skrifter Bind III*, O. Lohses forlag, utgitt av Det danske Sprog- og litteraturselskab under tilsyn av Paul Diderichsen og Ejnar Thomsen, København, s. 241.

⁸ Samme verk, s. 245

beretning⁹. Saken forblir dunkel og mangler omfangsrrike detaljer, men man kan ane her noen spenninger i den unge Brorson som gjerne står i kontrast til den fromme biskopen og salmedikteren man gjerne får inntrykk av i den senere diktningen. Dog kan også bestikkelsessaken muligens forklare Brorsons senere relativt intense fokus på botferdighet og menneskets syndige tilstand – bak det hele kan ligge personlig erfaring:

*«1. Hvordan¹⁰ takke vi vor Herre,
For hans gav sin Søn herved,
Mange skjønnne lidt, dessverre!
Paa saa stor en kierlighed,
Deres onde syndelyst
Dekke de med naadens trøst,
Vil af JESu intet lære,
Og dog sande christne være*

*7. Gud¹¹ som lyset lod opklare
Udi naadens blide aar,
Vil og ingenlunde spare
Dem, som samme lys forsmaaer;
Vil du vende ryggen til
Gud dig fra sig støde vil;
Vil man ikke lyset kiende,
Skal man sig paa lyset brænde.»*

Etter fire år¹² med studier og uten eksamen kom han tilbake til Randerup hos sin mor og stefar. Deretter, i 1717, fulgte en stilling som huslærer hos onkelen Nicolai Clausen, amtsforvaler i Løgumskloster¹³. Det var her at Brorson fikk sitt første møte med den

⁹ Bente Bramming, Torben Bramming (2015), s. 50.

¹⁰ L. J. Koch (1951): *Hans Adolph Brorson: Samlede Skrifter Bind I*, O. Lohses forlag, utgitt av Det danske Sprog- og litteraturselskab under tilsyn av Paul Diderichsen og Ejnar Thomsen, København, s.35.

¹¹ Samme verk, s. 37.

¹² Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 49.

¹³ Samme verk, s. 54.

pietistiske bevegelsen¹⁴ som nådde Danmark gjennom det vestlige Slesvig. Brorson skrev senere om sin omvendelse i det tidligere nevnte bispevita¹⁵:

«Ved den tiid begyndte hand at faae Meere Indsigt i den sande Christendoms beskaffenhed, under adskillige fristelser, i uophørlige bønner og aandelige betragtninger at smage Evangelii Sødhed, og paa saadan Maade desto glædeligere at fortsætte sitt Studium Theologicum¹⁶»

Den pietistiske vekkelsen skjøt fart i 1718¹⁷ da den teologiske kandidat og prestesønn¹⁸ Enevold Ewald kom tilbake til Løgumskloster, pietistisk preget etter studier i Kiel¹⁹. Sang, lange bønnemøter, husbesøk, forbønn og sosialt arbeid preget Løgumskloster og omegnen i årene fremover. Brorsons stefar og sogneprest i Randerup, Oluf Holbeck, ble noen måneder inn i 1721 syk og døde etter en stormflod som hadde herjet i området nyttårsnatten 1720-1721²⁰. Brorson fikk tilbud av Biskop Thule i Ribe om å overta det ledige prestekallet, dog på den betingelse at han tok de eksamener han manglet for en fullverdig embetseksamen i teologi i løpet av et år. Brorson så gjorde og kom tilbake fra universitetet i mai 1722, ble ordinert og giftet seg med sin 16-årige kusine Katrine Steenbeck Clausen samme måned. I årene 1722-1735 bodde de to i nærheten av resten av familien. Nicolai og Broder, Brorsons storebrødre, hadde blitt utnevnt til sogneprester i de nærliggende sognene Bedsted og Mjolden. Sistnevnte var så nært Randerup at man kunne se fra prestegård til prestegård. Brorsons halvsøster og mor bodde sammen med det nygifte paret i prestegården i Randerup. Videre hadde de også kontakt med resten av den omfangsrike slekten i Ballum, Drenghede og Amrum.

Etter syv år som prest i Randerup ønsket Brorson å søke seg til et nytt embete²¹. Man vet ikke hvorfor han gjorde dette, men årene i Randerup hadde ikke vært uten sine sorger. Han nedtegner selv i en av sine brev: «Thi i den tid skænkede Gud os syv børn, hvoraf et var dødfødt, og trende døde udi spæd alder». Han fikk i alt 16 barn²², 13 av disse med Clausen, og blant de gjenlevende barnene ble heller ikke alle spart. Den eldste sønnen Nicolai var frem til 12-årsalderen en frisk og sunn gutt, men ble deretter rammet av en mental lidelse som varte livet ut²³. Dødsfallene preget Brorson dypt, tilsynelatende i større grad enn mange andre i

¹⁴ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 55.

¹⁵ L. J. Koch (1956): s. 241.

¹⁶ Samme verk, s. 245.

¹⁷ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 62.

¹⁸ Samme verk, s. 61.

¹⁹ Samme verk, s. 62.

²⁰ Samme verk, s. 84.

²¹ Samme verk, s. 118.

²² Samme verk, s. 85.

²³ Samme verk, s. 118.

samtiden som også opplevde hyppig barnedød. I jakten etter et nytt embete, søkte han seg først til Aabenraa, men fikk, etter en lang prosess med to prøveprekener og prestevalg²⁴, i juni 1729 vite at valget hadde falt på kandidat Fabricius. En ny sjanse til et sognekall bød seg dog i september samme år²⁵ da drivfjæren i den pietistiske bevegelsen i Tønder, sogneprest og prost Johann Hermann Schrader anbefalte Brorson til den nylig opprettede stillingen som dansktalende tredjeprest²⁶ ved Kristkirken²⁷ for innbyggerne i byen²⁸. Han ble trukket inn i ansettelsesprosessen i september 1729 og ble valgt foran sine to motkandidater med 12 av 18 stemmer²⁹.

Etter ansettelsen ble Brorson raskt en del av vekkelsen som Schrader hadde satt i gang i byen³⁰. Pietismen sosialreformatoriske program ble satt på dagsorden. Borgerne ble for eksempel formanet til å slutte med overdådige epitafier og andre gravmæler og stiftet heller legater og gav donasjoner til de fattige og syke. I 1736, hans siste år i Tønder, kom også en annen stor oppgave, befalt av den pietistiske Christian VI³¹: konfirmasjonen³². Dette var et av reformpunktene som fikk størst suksess. Dens mål var en fornyelse av kirken gjennom enkeltmenneskets tro – denne fornyelsen skulle komme til uttrykk i form av et levnet der kristent liv og lære sto i harmoni med hverandre. Konfirmasjonen brakte med seg krav om å lære Luthers Lille katekisme utenat samt høre teologers forklaringer av samme. En egen eksamen avsluttet undervisningsløpet. Ønsket om at alle skulle kjenne troen, tilegne seg den og vise dette ved en offentlig kunnskapsprøve gjorde det nødvendig å sende folk i skole. Slik ble konfirmasjonen både uttrykk for pietistisk reform samt grunnlaget for allmueskolen. Brorson, som selv før konfirmasjonens innførelse drev skoler³³, så på skolesaken som en viktig del av sin gjerning. Når han i sin tid som biskop foretok visitaser, var samtale med og overhøring av ungdommen samt andre som kom i kirken av vesentlig betydning for ham. Embetstiden i Tønder varte frem til 1737³⁴ og det er i løpet av denne perioden at man finner de første konkrete sporene etter Brorsons salmediktning. Hans forfatterskap begynner i det

²⁴ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 119.

²⁵ Samme verk, s. 120.

²⁶ Samme verk, s. 121.

²⁷ Samme verk, s. 124.

²⁸ Samme verk, s. 121.

²⁹ Samme verk, s. 124.

³⁰ Samme verk, s. 132.

³¹ Samme verk, s. 133.

³² Samme verk, s. 132.

³³ Samme verk, s. 133.

³⁴ Samme verk, s. 127.

små i 1721 med et dødsdikt³⁵. Det kan hende at hans salmediktning begynte samtidig, men man ser ikke noe beviser for at han har skrevet salmer før året 1730. I årene mellom 1732-1735 utgis intet mindre enn 12 salmehefter³⁶. Disse samles deretter i 1739 til Brorsons hovedverk: *Troens Rare Klenodie*.

I 1737 ble Brorson kalt til stiftsprostembetet i Ribe på kongens forordning³⁷ og flyttet høsten samme år til stiftprosteboligen i byen. Opprinnelig hadde den ortodokse presten Hardenberg stått for tur til et embete av den størrelse og inntekt stiftsproststillingen hadde, men kongen ønsket ikke en «kjettermaker» til en såpass pietistisk by som Ribe. I Ribe fikk Brorson ganske raskt besværligheter i form av Ribe biskop, Mathias Anchersen. Anchersen hadde gjennom flere år opparbeidet seg gjeld, og da han døde i 1741 kunne selv ikke hans bo som ble oppgjort til 2918³⁸ riksdaler nedbetale den svimlende summen på 10012 riksdaler. Brorson fikk del i en vanskelig oppgave da han som stiftsprost sto for boets oppgjør og ble lagt enda mer på pinebenken da han måneden etter Anchersens død ble utnevnt til biskop av Christian VI³⁹ og måtte overta, som skikken var, den delen av Anchersens utestående gjeld som tilhørte det offentlige, 6000 riksdaler, samt enkepensjon og utgiftene til utdanning av Anchersens sønner. En tredjedel av gjelden ble dog senere slettet av kongen og til tross for at bispeboligen måtte selges, fikk Brorson kjøpe en egen privatbolig, Taarnborg, i 1742⁴⁰. Han ble også fritatt⁴¹ fra å betale skatt resten av livet.

Videre motgang lot dog ikke vente på seg. Hans hustru, Katrine Clausen, sto i mai 1741⁴² klar til å føde parets 13. barn og til tross for en tilsynelatende normal graviditet gikk fødselen galt og både hun og barnet døde i barsel. Dette var et så stort slag at Brorson frasa seg sitt nye embete og dro til Randerup. Her ble han i en måned før familie og venner fikk overtalt ham til allikevel å takke ja til utnevnelsen. Man kan skimte noe av traumet i Brorsons bispevita⁴³:

Det vilde blive for vidløftigt kun at opregne lidet af de Mange slags kors og trængseler, som hand nu næsten paa en 20 aar i bemældte 3 Meenigheder efter Guds villie har udstaaet, ja indtil denne stund, den eene større end den anden, bør dog Gud til ære Erindres, som ikke

³⁵ http://denstoredanske.dk/Kunst_og_kultur/Litteratur/Dansk_litteratur/1700-1800/Hans_Adolph_Brorson - hentet 7/10/2018, klokken 17:13.

³⁶ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 137.

³⁷ Samme verk, s. 146.

³⁸ Samme verk, s. 148.

³⁹ Samme verk, s. 151.

⁴⁰ Samme verk, s. 162.

⁴¹ Samme verk, s. 151.

⁴² Samme verk, s. 153.

⁴³ L. J. Koch (1956): s. 241.

alleene⁴⁴ har styrcket Ham ved saa svage Kræfter at bære saa store byrder, saa utallige lidelsers og fristelsers ovne at holde ud ...»

Han ble vigslat som biskop i Ribe av broren Broder⁴⁵, som selv var biskop i Aalborg. Året etter hans hustrus død måtte han igjen på frierferd⁴⁶ da det på denne tiden ble sett på som en nødvendighet for en biskops husholdning å ha en dyktig kvinne til stede. Valget falt⁴⁷ på den 32-årige Christina Riese, en gammel bekjent samt en som også kjente til Brorson salmediktning og virker å ha hatt et kristent sinnelag etter hans smak. Giftemålet var nok heller ikke av Riese å forakte, da hun som 32 år gammel i samtiden var å regne som peppermø.

I sine 23 år som biskop⁴⁸ fremsto Brorson i sitt virke som en dyktig predikant og de gudstjenester hvor han prekte var godt besøkt⁴⁹. Han var streng i sitt tilsyn med prester, noe som for eksempel kom til uttrykk da han i desember 1758⁵⁰ fikk kapellanen i Ribe domkirke, Peder Haard, til å offentlig lese opp en beklagelse skrevet av Brorson selv. Haard hadde den 4. desember vandret rundt i byens gater sterkt beruset etter festlig lag, kastet stener på dører og skreket til og truet forbipasserende.

Brorson hadde stor interesse og omsorg for mennesker med psykisk utviklingshemming⁵¹, noe som muligens kan forklares av sønnen Nicolais sykdom. Brorson lot barn som etter konfirmasjonsloven av 1736 ikke kunne klare det harde regimet med utenatføring som krevdes for å konfirmeres, bestå sin eksamen så sant de viste på en eller annen måte med fakter eller ord at de hadde interesse eller vilje til kristendom og konfirmasjon. I hans siste år som biskop⁵² fremsto han som en iherdig embetsmann⁵³ som utførte sine embetsplikter på en samvittighetsfull måte og det kan i det hele tatt virke som om han så lyst på hvordan tingene foregikk i bispedømmet. Det var enkelte forhold som mottok kritikk, men ofte roste Brorson prestene, underviserne, ungdommen og menighetene. Oftest så han at misforhold og konflikt sprang ut i fra misforståelser⁵⁴, som med tiden ville kunne løses.

⁴⁴ L. J. Koch (1956): s. 241.

⁴⁵ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 153.

⁴⁶ Samme verk, s. 162.

⁴⁷ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 162.

⁴⁸ Samme verk, s. 180.

⁴⁹ Samme verk, s. 171.

⁵⁰ Samme verk, s. 179.

⁵¹ Samme verk, s. 163.

⁵² Samme verk, s. 221.

⁵³ Samme verk, s. 222.

⁵⁴ Samme verk, s. 223.

Sommeren 1764 lå Brorson for døden⁵⁵. Han hadde i flere uker vært syk og amtsmannen i Haderslev hadde den 28. mai skrevet at biskopen hadde gått inn i sitt 70 år og lengtet etter å forlate verden. Noen dager senere, tidlig om morgenen den 3. juni, døde han. Klokkene i Borgertårnet ringte i halvannen time etter dødsfallet og han ble gravlagt 15. juni, en lang stund etter dødsfallet etter tidens standard som muligens skyldtes at det skulle sendes bud om hans død til mennesker både fjernt og nært fra Ribe. Begravelsen fant sted i domkirken, og Brorson ble lagt i koret rett ved alteret.

Brorson i ettertiden

Etter hans død kom Brorson raskt i glemmeboken. 84 av hans salmer fikk imidlertid innpass i Erik Pontoppidans salmebok av 1740⁵⁶, men da *Evangelisk-Christelig Psalmebog til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt* kom ut i 1798^{57,58}, ble dette redusert til knappe 2⁵⁹-3⁶⁰ som i tillegg ble redigert i stor grad⁶¹. Da verket *Svane-Sang* ble utgitt posthumt i 1765, fikk dette en mager mottagelse⁶². Tidsånden hadde snudd og man anså den som fylt av føleri, dårlig smak og overtro⁶³. Boken fikk heller aldri noe nytt opptrykk før 65 år etter dens utgivelse⁶⁴. *Svane-Sang* kom senere til å åpne det 19. århundrets gjenoppdagelse av Brorson ved at presten og dikteren Nicolai Sjøtoft i 1820-21 utgav, i omdiktet form, 43 av de til sammen 70 salmene i *Svane-Sang*⁶⁵. Dette bidro til å åpne folks øyne for Brorsons diktning. Den høyt ansette rektor på Herlufsholm, Anders Winding Brorson (sønnesønn av Broder Brorson) utgav i 1823 *Nogle af Salig Biskop H. A. Brorsons Psalmer*, og populariteten skjøt enda mer fart da den grundtvigianske sognepresten i Holsteinborg, Jens Albrecht Leonhard Holm⁶⁶ i 1830 utgav *Psalmer og aandelige sange af Hans Adolph Brorson*. Brorsons salmer ble i dette årtiet

⁵⁵ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 220.

⁵⁶ Samme verk, s. 249.

⁵⁷ <https://books.google.no/books?id=XAzwDQqmAocC&pg=PA495&lpg=PA495&dq=Brorson+evangelisk-kristelig+psalmebog&source=bl&ots=hUZJM54aPc&sig=UoE1D4XSyKAlBZmbtrsX8LFDjHo&hl=no&sa=X&ved=2aHUKewiJicqD9rPeAhUjh6YKHjPA1MQ6AEwBnoECAMQAQ#v=onepage&q=Brorson%20evangelisk-kristelig%20psalmebog&f=false> – hentet 1/11/2018, klokken 20:30.

⁵⁸ [http://denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Religion_og_mystik/Danske_folkekirke/salmeb%C3%B8ger/salmeb%C3%B8ger_\(Danmark\)](http://denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Religion_og_mystik/Danske_folkekirke/salmeb%C3%B8ger/salmeb%C3%B8ger_(Danmark))

⁵⁹ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 249.

⁶⁰ <https://books.google.no/books?id=XAzwDQqmAocC&pg=PA495&lpg=PA495&dq=Brorson+evangelisk-kristelig+psalmebog&source=bl&ots=hUZJM54aPc&sig=UoE1D4XSyKAlBZmbtrsX8LFDjHo&hl=no&sa=X&ved=2aHUKewiJicqD9rPeAhUjh6YKHjPA1MQ6AEwBnoECAMQAQ#v=onepage&q=Brorson%20evangelisk-kristelig%20psalmebog&f=false> – Hentet 1/11/2018, klokken 20:46.

⁶¹ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 249.

⁶² L. J. Koch (1956): s. 7.

⁶³ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 250.

⁶⁴ L. J. Koch (1956): s. 8.

⁶⁵ Samme verk, s. 9.

⁶⁶ Samme verk, s. 10.

sunget i de store vekkelsene i Danmark og fikk dermed nok en gang en fremskutt plass⁶⁷. Etter hvert som vekkelsen i Danmark ble delt inn i egne kirkelige retninger, ble Brorsons salmer særlig et av Indre Missions (grunnlagt 1865) kjennetegn. Innenfor grundtvigianske kretser kom Brorsons vektlegging av omvendelsen og det nye liv til å stå i kontrast til denne bevegelsens teologi, der kristendommen langsomt vokser i den levende menigheten. Slagordet «menneske først, kristen så», kunne nok kun med vanskeligheter favne Brorsons alvorstunge pietisme med krav om snarlig omvendelse:

«1. I dag er naadens tid⁶⁸

I dag er GUd at vinde,

Nu kand alvorlig fliid

Hans milde hierte finde,

Op! op! til bedrings graad,

Og efter JEsu jag,

Men snart, det er mit raad.

Nu heder det: i dag.

10. Ach evig evighed!⁶⁹

Hun maatte nok bentænkes,

Hvor de formdømte ned

I svovle-pølen senkes,

Hvor got der er hos Gud,

Kom hierte snart og tag

Mod naadens søde bud:

I dag, i dag, i dag»

Brorsons diktning fikk stor innflytelse i Norge⁷⁰. Dette kan sees blant annet ved de over 300 folkemelodiene som fremdeles er bevart til hans salmer. Da *Landstads Kirkesalmebog* ble autorisert til bruk i menigheter i 1869⁷¹, var 57⁷² Brorsons salmer med. Da *Norsk salmebok*

⁶⁷ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 250.

⁶⁸ L. J. Koch (1951): s. 317.

⁶⁹ Samme verk, s. 319-320.

⁷⁰ [https://snl.no/Hans Adolph Brorson](https://snl.no/Hans_Adolph_Brorson) - Hentet 4/11/2018 klokken 14:12.

⁷¹ [https://snl.no/Magnus Brostrup Landstad](https://snl.no/Magnus_Brostrup_Landstad) Hentet 4. november klokken 14:19.

⁷² <http://salmebloggen.no/om-salmediktningen/landstads-kirkesalmebok/brorson/> Hentet 4. november klokken 14:21.

2013 ble utgitt 144 år senere, hadde denne 26 hvorav 18 var originale skrevet av Brorson selv og 8 var oversettelser av hans hånd.

Mange forskjellige bøker om Brorsons verker samt hans liv er blitt utgitt. Blant disse kan fremheves *Hans Adolph Brorson: Samlede Skrifter* i tre bind samt *Visitatsberetninger og breve*, utgitt i henholdsvis 1951-1956 og 1960 av Det danske Sprog-og litteraturvidenskab ved L.J.Koch. Koch skrev også verket *Brorson-Studier* i 1936. I nyere tid kan nevnes «*Den store hvide Flok vi se...*»: *H. A. Brorson og tysk pietistisk vækkelsessang* av Steffen Arndal fra 1989, *Brorson: Sjælens digter* av Bente og Torben Bramming fra 2015 samt Erik A Nielsens *H. A. Brorson: Pietisme, meditation, erotik* fra 2013.

Erik A. Nielsen plasserer Brorson tydelig inn i den pietistiske tradisjonen og utbroderer dennes innhold. Pietismen som sådan er ikke en egen dogmatikk⁷³ men en bevegelse som mener å inneha gjennom troen en egen åndelig opplysning som overgår alt annet. Det er en vei mer enn en belæring. Pietismens forkynnelse er prinsipielt noe mer enn appeller til forstand og moral, den er en grundig utfoldet erfaringsvei med instruksjoner for individet om hvordan man handler⁷⁴ og hva man gjennom denne handlingen kan komme til å sanse og erfare. Opplysningen blir en kamp der målet er å kunne gjøre seg fri fra denne verden og erfare og oppnå et fellesskap med Gud. Pietismen tar ikke nødvendigvis avstand fra opplysningstidens begrep om fornuft⁷⁵, men kritiserer det som forstandsviten som kun ser tingenes ytre. Selv mener pietistene at de innehar en langt sterkere opplysning som er tilegnet gjennom Jesu død og oppstandelse. Menneskets forstand er ikke tørr, logiske evne, men eksaltert intellektuelt liv. Nielsen viser grundig i sin bok hvordan den pietistiske «innadvendtheten» i Brorsons diktning struktureres inn i stadier og særlig hvordan dette kommer til uttrykk i *Troens Rare Klenodie*⁷⁶ som følger mennesket fra vugge til grav - dag til dag og år til år. Den meditative prosess innadvendtheten innebærer, kommer også frem hos Bente og Torben Bramming, som selv henviser til Nielsen⁷⁷, ved å vise hvordan Brorson gjennom sin diktning oppfordrer subjektet til å rette oppmerksomheten mot sitt indre og stole på sitt hjerte, som kjenner menneskets og Guds dybder. Meditasjon blir en åndelig hengivelse med et særlig fokus, et sentralt begrep eller bilde i den kristne tro og ved å trenge inn i bildet

⁷³ Nielsen, Erik A. (2013): *H. A. Brorson: Pietisme, meditation, erotik*, Gyldendal, København, s. 60.

⁷⁴ Samme verk, s. 61.

⁷⁵ Samme verk, s. 62.

⁷⁶ Samme verk, s. 97.

⁷⁷ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 156.

får den som⁷⁸ mediterer en åndelig erfaring gitt av Gud - en opplysning. Denne virker i den omvendte til å holde fast på et åndelig fokus i det jordiske livet.

Kapittel 2: Pietismen

Pietismens bakgrunn

Når man snakker om *pietisme* slik det har blitt gjort over, kan det være fordelaktig med en begrepsavklaring. Hva er pietisme?

Erik A. Nielsen⁷⁹ beskriver pietismen, til tross for sitt dårlige rykte, som en radikal frihetsbevegelse. Dens grunnleggende forutsetning er at menneske fødes inn i et slaveri under naturens herredømme. Det er derfor pietismens høyeste mål at det troende menneske ved Kristi forløsning skal gjenerobre seg selv og dersom dette lykkes, daglig gå i forsvar mot verdens og naturens forsøk på å vinne det tapte tilbake. Den frelste er som en fristad der Kristus er herskeren som selv har kjøpt den fri. Pietismens kamp sikter stort sett ikke mot det at man skal frigjøre seg selv til et liv i verden, men frigjøre seg selv i sitt indre – fra verdens liv i sjelen. Man finner i pietismen en vilje til gjennombrudd, en bestemt måltetthet mot ett eneste mål – Kristus. I tillegg til denne konsentrasjonen om Kristus foregår det samtidig en dannelse av et midtpunkt i sjelen i den troende. Jo mer lidenskapelig energi han eller hun leder inn i sitt trosliv, desto sterkere fokuseres også sjelen. Nielsen kaller pietismen for en av 1700-tallets viktigste kilder til den moderne menneskesjels tilblivelse, selv om dette moderne menneske 300 år senere kun vil innrømme det motstrebende, eller overhode ikke har en anelse om det.

Pietismens opphav spores ofte tilbake til 1675 med Philipp Jakob Speners skrift *Pia Desideria* skrevet som en fortale til en postill skrevet av Johann Arndt fra 1615⁸⁰. Det ble tidligere nevnt at pietismen var en vei og ikke en belæring – en bevegelse eller retning mer enn et eget dogmatisk system – dette kan sees tidlig i pietismens historie da Spener var selv luthersk i sin læreform, om enn påvirket i etikken av puritansk individualisme og i praktisk fromhetsøvelse av den reformerte (kalvinske) konventikkelkristendommen. Hans oppgjør var ikke med Luther, men heller med den samtidige lutherske ortodoksis vanekristendom⁸¹. Han anså det

⁷⁸ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 156.

⁷⁹ Nielsen, Erik A. (2013): s. 31.

⁸⁰ Neiiendam, Michael. (1930): *Erik Pontoppidan I (1689-1735). Studier og bidrag til Pietismens Historie*, G. E. C. GAD, København, s. 34.

⁸¹ Neiiendam, Michael. (1930): s. 35.

som et anliggende at den lutherske reformasjon kunne og måtte fortsettes⁸². De som vedkjente seg Speners synspunkter og forhåpninger, ble kalt *Spenerianere*⁸³, *pietister*, eller *sperantes*. Retningen fikk raskt tilslutning, særlig blant den geistlige stand og samfunnets overklasse. Man ble tidlig møtt med motstand⁸⁴, men dette bidro bare til å ivre bevegelsen fremover. Spener var selv ikke en utpreget lederskikkelse, da han av gemytt var forsiktig og gikk sakte frem. Han manglet handlekraft og frimodighet, men ble i 1687 og fremover godt hjulpet av den mere resolute og aktive August Hermann Francke, som hadde opplevet en plutselig omvendelse etter en hard botskamp under et opphold i Lüneburg. Gjennom sorg og uro hadde han funnet frem til troens glede. Denne opplevelsen ble ikke bare en del av Franckes forkynnelse, men kom til å prege pietismen fremover som en modell for sann omvendelse. Kun gjennom sorg, smerte og alvorlig kamp kunne man finne veien til den sanne glede.

Michael Neiiendam i sitt tobindsverk *Erik Pontoppidan: Studier og bidrag til pietismens historie* fremhever det han kaller for «den nu forældede opfattelse af pietismen»⁸⁵ som en fromhetsretning og bevegelse som oppsto i lutherske kirker i Tyskland og Norden. Han vil heller kalle den en «intereuropæisk og interkonfessionel fromhedsretning» med røtter som går dypt i den reformert-puritanske vekkelsesbevegelsen. Med Speners fortale må den også sies å ha bakgrunn i ortodoksiens oppbyggelseslitteratur og særlig i denne postillen foreningen av lutherdom og katolsk mystikk⁸⁶, noe som i og for seg ikke fremstår som overraskende, da Spener selv på en tidligere studiereise⁸⁷ hadde kommet i kontakt med katolsk fromhetsliv etter å ha hørt den franske kalvinistiske⁸⁸ mystiker, opprinnelig katolske, Jean de Labadie preke⁸⁹

En faktor som spilte inn på pietismens utbredelse i Europa var 30-årskrigen med dens vold og grusomheter. Konflikten art og dens påvirkning på befolkningen skapte det som nær sagt kan kalles et apokalyptisk sinnelag i folket, som igjen gjorde at man ble mer mottagelig for den dype religiøse vekkelse som pietismen krevde⁹⁰.

⁸² Neiiendam, Michael. (1930): s. 38.

⁸³ Samme verk, s. 35.

⁸⁴ Hal Koch og Bjørn Kornerup (1951):. *Den danske kirkes historie*. Bind 5. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, København, s. 18.

⁸⁵ Neiiendam, Michael. (1930): s. 20.

⁸⁶ Neiiendam, Michael. (1930): s. 34.

⁸⁷ Hal Koch og Bjørn Kornerup (1951): s. 16.

⁸⁸ https://snl.no/Jean_de_Labadie, hentet den 3/12/2018, klokken 18:57.

⁸⁹ Hal Koch og Bjørn Kornerup (1951): s. 16.

⁹⁰ Bergmann, Lorenz (1973): *Kirkehistorie*, bind 2, P.Haase & Søns Forlag, København, s. 149.

Forskjellige former for pietisme

Pietismen som bevegelse var sammensatt og artet seg i forskjellige avgreninger. Allerede fra begynnelsen av 1700-tallet⁹¹ kan man se det man kan kalle forskjellige former for pietisme.

Halle fikk i 1691⁹² opprettet et eget universitet (åpnet i 1694) og ble i begynnelsen den pietistiske bevegelses arnested. Den formen for pietisme som konsoliderte seg her ble senere kalt for «Halle-pietisme»⁹³, «kirkepietisme», eller i Danmark-Norge, hvor den fikk betydelig innvirkning, «statspietisme». Halle-pietismen ville ta et oppgjør med ortodoksiens intellektualisme⁹⁴ og fremelske opplevelsen, prestasjonene og forsakelsen. I begynnelsen var den gang på gang på samme front som det kirkestormende svermeriet, men ble etter hvert som den fant innpass i kirkelivet mer og mer kirketro. Halle-pietismen ville virkeliggjøre sine idealer innenfor en kirkelig ramme⁹⁵ og kan også anses som en kirkelig misjonsbevegelse som ønsket å dyrke frem det kristelige liv innenfor, for eksempel i Danmark-Norge, statskirkens rammer gjennom indremisjon. Et av de særlige særtegn ved denne typen pietisme var at det sosiale arbeidet var knyttet til vekkelsens fremgang.

Pietismen brakte med seg fornyelse i luthersk kirkeliv⁹⁶, men det oppsto også motstand mot kirken av en art som tidligere ikke hadde blitt opplevd. Dette ble eksemplifisert ved den *radikale pietismen* som ønsket å stå utenfor en kirkelig ramme⁹⁷ og danne menigheter av de sanne troende kristne. Denne separatismen skapte mange nye småsamfunn som oppsto og raskt forsvant igjen. Den skapte også mange steder hvor den sto sterkt rådvillhet i øvrigheten. Statskirkens religionsmonopol ble brutt opp og det kom etter hvert tegn på at den på en farefull ferd mot oppløsning.

Herrnhuterne ble navnet på en gruppe «bøhmiske brødre»⁹⁸, etterkommerne av *husittene*, som levde som flyktninger grunnet katolsk forfølgelse. I 1727, ledet av en tømmerer kalt Christian David, henvendte de seg til den tyske grev Nicolaus Ludvig von Zinzendorf og spurte om tillatelse til å bosette seg på hans gods, Berthelsdorf. De fikk denne og dannet kolonien *Herrnhut*, som raskt vokste til omtrent 300 innbyggere. Herrnhuterne var en sammensatt

⁹¹ Neiiendam, Michael. (1930):s. 39.

⁹² Samme verk, s. 36.

⁹³ Samme verk, s. 39.

⁹⁴ Hal Koch og Bjørn Kornerup (1951): s. 20.

⁹⁵ Neiiendam, Michael. (1930):s. 39.

⁹⁶ Hal Koch og Bjørn Kornerup (1951): s. 20.

⁹⁷ Samme verk, s. 21.

⁹⁸ Samme verk, s. 76.

gruppe med flere særpregede og kantete personligheter med svermeriske og separatistiske tilbøyeligheter. Da⁹⁹ det oppstod en alvorlig splid i 1727, flyttet Zinzendorf fra sitt tidligere bosted i Dresden til Berthelsdorf for å roe ned gemyttene. Han fikk til en ordning der han ble deres forstander og knyttet menigheten opp mot den sachsiske landskirken uten å assimileres inn i den, Herrnhut og *Brødremenigheten* fikk bestå som en *ecclesiola in ecclesia*, en mindre forsamling innenfor kirken. Dette var etter Zinzendorfs eget samfunnsideal¹⁰⁰ - han ønsket seg en «filadelfisk menighet» som kunne forene alle som ble ansett som «vakte» fra forskjellige kirker uten å direkte fjerne dem fra disse. Etter at Zinzendorf klarte å mane til fred i mai 1727 begynte man med et iherdig menighetsliv som kom til gjennombrudd ved felles altergang 13. august samme år, en dato som siden den gang har blitt ansett som Brødremenighetens «fødselsdag». Herrnhut skulle for så vidt tilhøre landskirken og Brødremenighetens medlemmer skulle gå i kirke i Berthelsdorf og la seg betjene av den lokale sognepresten, men innenfor kirken fikk man ha en egen organisasjon samt egne gudstjenester som ble holdt hver dag om morgenen og kvelden. Kolonien ble ledet av et menighetsråd på 12 «eldste». Av disse var 4 «overeldste» og 1 «generaleldste». Disse ble valgt ved loddkast, antageligvis etter modell fra Apostegjerningene kapittel 1:

Og de stilte fram to: Josef, som ble kalt Barsabbas med tilnavnet Justus, og Mattias Så ba de: «Herre, du som kjenner alles hjerter, vis oss hvem av disse to du har utvalgt til å ta plassen etter Judas og overta den aposteltjenesten som han forlot da han gikk til sitt eget sted.» De kastet lodd mellom dem, og loddet falt på Mattias. Fra nå av ble han regnet som apostel sammen med de elleve.¹⁰¹

Menigheten ble inndelt i «kor»¹⁰² etter kjønn og sivilstand. Hvert kor hadde pleiere som skulle passe på kirketukten og sjelesorgen. Ugifte menn og kvinner samt barn ble bragt i egne bygninger, disse også kjønnsdelt. Arbeidslivet var kooperativt og det man anså som viktige avgjørelser, som f. eks valg av ektefelle, ble foretatt ved loddkast. Gudstjenestelivet ble også særegent og musikk og sang fikk en særlig vektlegging. Andre kuriosa som florerte i menighetslivet var bruken av kjærlighetsmåltider etter oldkirkelig mønster, broderkysset samt fotvasking. I 1729 ble det også hver dag forkynt et såkalt «løsen» (fra tysk «Losung») for dagen, et bibelord eller salmevers. Disse består til i den dag i dag og hvert år utgir Brødremenigheten «Løsensboken» for vedkommende år¹⁰³.

⁹⁹ Hal Koch og Bjørn Kornerup (1951): s. 76

¹⁰⁰ Molland, Einar (1953): *Konfesjonskunnskap: Kristenhetens Trosbekjennelser og Kirkesamfunn*, Forlaget Land og Kirke, Oslo, s. 199.

¹⁰¹ Apg 1:23-26. Det norske bibelselskaps oversettelse av 2011.

¹⁰² Molland, Einar (1953): s. 199

¹⁰³ <https://www.losungen.de/weltweit/informationen/daenisch/> - hentet 13/1/2019, klokken 17:02.

Zinzendorf selv var oppdratt av sin religiøse mormor¹⁰⁴ som la stor vekt på hjerteforholdet til Kristus og samtidig la liten vekt på konfesjonelle forskjeller: om man kalte seg katolikk, lutheraner eller reformert betydde lite. Han ble tidlig kjent med spenersk pietisme - Spener selv hadde besøkt barndomshjemmet og Zinzendorf bodde fra han var 10 til han ble 16 år i Halle for å gå på skole. Her ble han grepet av den hallensiske pietismen og han og skolekameratene samlet seg blant annet i en misjonsforening - til *collegia pietatis*.

Senere dro Zinzendorf til Wittenberg for å studere jus, men brukte heller mesteparten av tiden på teologi. Han fordypet seg i den lutherske ortodoksi og ordet om «den uforskyldte nåden» fikk etter hvert større plass i hans tro og den skarpe skillelinjen mellom ortodoksi og pietisme gjorde ham vondt. Hans inkluderende syn på de forskjellige former for kristendom ble ytterligere skjerpet under en reise i 1719-1720 da han ble kjent med fromme kristne i Holland og Frankrike av forskjellige konfesjoner. Zinzendorf følte her sterkt det han hadde lært av sin mormor, nemlig at alle som sto i det rette hjerteforhold til Jesus hørte sammen og var brødre, uansett forskjeller i lære og kirkeordning.

Zinzendorfs praksis var preget av halle-pietismen¹⁰⁵ og hans teologi av ortodoksien. På mange måter kan det sies at i ham og hans innvirkning på herrnhuterne møttes ortodoksi og pietisme til å danne en egen syntese. Herrnhuternes fremhevde i stor grad andre trosartikkel og understrekte i at ordet om den korsfestede, lidende Kristus, hans kjærlighet, hans blod og sår, skulle være midtpunktet i all kristen forkynnelse. Zinzendorfs syn på den ubetingede og uforskyldte nåden som han hadde fått fra studiene i Wittenberg preget bevegelsen sterkt – det særlige pietistiske kravet om botskamp og stadig selvprøvelse måtte tre i bakgrunnen. Den tunge dysterheten som preget de pietistiske, særlig hallensiske, forsamlingene sto i kontrast til herrnhuternes lysere «halleluja»-stemning,

Etter hvert utviklet Brødremenigheten seg til et eget, selvstendig kirkesamfunn¹⁰⁶. Zinzendorf så selv på denne utviklingen med ublide øyne og på en synode i London i 1741 nedla han sitt embete som forstander i protest hvor også Brødremenighetens «overeldste» gjorde likedan. Det ble deretter foreslått at Jesus selv skulle være menighetens «generaleldste», et forslag som ble vedtatt ved loddkast. Ledelsen ble overtatt av en «generalkonferens» som befant seg i en annen herrnhutisk koloni, Herrnhag. I 1742 tillot Fredrik II av Preussen herrnhutere til å

¹⁰⁴ Hal Koch og Bjørn Kornerup (1951): s. 76.

¹⁰⁵ Samme verk, s. 77.

¹⁰⁶ Molland, Einar (1953): s. 200.

etablere kolonier i Preussen¹⁰⁷ for å hjelpe med å få fart i industrien, da herrnhutere var kjent for å være hardtarbeidende og initiativrike. I den sammenheng ble Brødremenigheten anerkjent som en selvstendig biskoppelig kirke, uavhengig av landskirken.

Pietismen i Danmark-Norge

I dansk-norsk sammenheng fikk særlig Halle-pietismen og herrnhuterismen representert ved Brødremenigheten og Zinzendorf betydning i deres møte med hverandre innenfor rikets grenser.

Ved Christian VI's kroning i 1731¹⁰⁸ ble det invitert celebre gjester fra både innen og utenfor rikets grenser, blant annet Zinzendorf. Han kom til København sammen med «broder» David Nitschmann og det ble holdt gudelige forsamlinger og møter under hele deres opphold. Dette satte er herrnhutisk preg på det kirkelige livet i København¹⁰⁹ og i forlengelse av dette også til en viss grad hele Danmark. Det ble vakt en voldsom lidenskap i byen som kunne munne ut i uroligheter i gatene samt slagsmål, som fikk kongen til å bekymre seg over muligheten for opptøyer. Både hallensisk pietisme og separatistisk radikalpietisme var representert blant de vakte, men både bindeleddet og uromomentet mellom dem var herrnhuterismen¹¹⁰. Da Zinzendorf tidligere hadde stått for å få herrnhuterne til å bli knyttet opp til den sachsiske landskirken kan ikke bevegelsen kalles direkte separatistisk, men Zinzendorf sto selv for et syn der de gudelige møtene var å foretrekke fremfor den kirkelige gudstjenesten¹¹¹, da det kunne være så som så med både menighetens og prestens fromhet innenfor den offisielle kirkens ramme. I tidsrommet 1731-1733¹¹² var det derfor store uroligheter med møter i hjemmene, urolighet rundt skriftemålet samt en dispuitt rundt hvordan man skulle forholde seg til dem som ville stå helt utenfor statskirken. Christian VI var av temperament keitet og sjenert og hadde vansker med å bestemme seg. Han hadde sterke sympatier med vekkelsen, men måtte også forholde seg til sine rådgivere i konseilet som ikke så med blide øyne på vekkelsens destabiliserende elementer. Kirkestyret var i hans første regjeringsår dermed noe famlende og uklart¹¹³, men ble snart fastere ved at kongen fant en rådgiver i kirkespørsmål ved sin fetter i Weningerode, grev Christian Ernst Stolberg fra og med høsten 1733. Man kom

¹⁰⁷ Molland, Einar (1953): s. 200.

¹⁰⁸ Hal Koch og Bjørn Kornerup (1951): s 116.

¹⁰⁹ Samme verk, s. 117.

¹¹⁰ Samme verk, s. 118.

¹¹¹ Samme verk, s. 117.

¹¹² Samme verk, s. 118.

¹¹³ Samme verk, s. 119.

da frem til at det herrnhutiske element i vekkelsen skulle så mye som mulig utskilles og man skulle styrke tilknytningen til halle-pietismen – en bevegelse Stolberg selv var i nær kontakt gjennom sine kontakter i Halle som på denne tiden var i åpen konflikt med bevegelsen i Herrnhut. Kongen ville dog, samtidig med at han ville begrense de separatistiske impulsene herrnhutervekkelsen hadde bragt med seg, finne en mellomvei mellom halle-pietismens kirkelighet og den herrnhutiske inderlighet¹¹⁴. Kompromisset ble en følelsesbetonet, kirkelig pietisme som ville fornye den danske kirke gjennom reformer.

Konkrete kirkepolitiske tiltak som kan nevnes i denne sammenheng er Sabbatsforordningen av 1735¹¹⁵, den tidligere nevnte konfirmasjonens innførelse i 1736, Allmueskoleloven av 1739¹¹⁶ og konventikkelpakaten av 1741¹¹⁷. Sabbatsforordningen var i det store og det hele preget av tvang. Deltagelse i aftensang og høymesse¹¹⁸ ble påbudt under trussel av straff, arbeid på helligdager var kun lovlig dersom det var høyst nødvendig, bevertninger og kroer (unntatt spisesteder)¹¹⁹ skulle holdes lukket fra lørdag kveld klokken 9 til søndag ettermiddag klokken 5, skuespill og annen forlystelse var forbudt om søndagen – ball, maskerade og selskapelighet også på lørdagen, m.m. Denne tvangen var opprinnelig ikke noe Christian VI så som nødvendig da han kom til makten. Han hadde opphevet noen måneder inn i sin regjeringstid¹²⁰ den sabbatsforordningen hans far hadde utsendt i 1730, og mente selv at ingen skulle tvinges mot sin samvittighet. Muligens tenkte han at vekkelsen ville gjøre tvangen overflødig. Tvang var heller ikke noe pietistisk ideal, da den vendte seg mot stats- og kirketvang¹²¹ og hadde en dyp respekt for «ømme samvittigheter» og for den enkeltes overbevisning. Forordningen av 1735¹²² er snarere fra pietismen og Christian VI en uvillig innrømmelse til den strengere praksisen som kjennetegnet ortodoksien og et uttrykk at kongen til tross for vekkelsene og forsamlingene regner kirkens gudstjenester som livsviktige for den enkeltes trosliv. Vekkelsen skulle fremdeles fremmes, men skulle også så vidt det stod til kongens makt, bevares innenfor den lutherske kirkes ramme. Realpolitiske hensyn kom nok også inn i bildet, da man ønsket å stoppe separatismen og radikalpietismens opprørende innflytelse på samfunnsordningen.

¹¹⁴ Hal Koch og Bjørn Kornerup (1951): s. 120.

¹¹⁵ Samme verk, s. 151.

¹¹⁶ https://snl.no/Peder_Hersleb - hentet 17/12/2018 – klokken. 13:30.

¹¹⁷ http://www.fagsider.org/kirkehistorie/lover/1741_konventikkel.htm# - hentet 17/12 klokken 14:01.

¹¹⁸ Hal Koch og Bjørn Kornerup (1951): s. 151.

¹¹⁹ Samme verk, s. 152.

¹²⁰ Samme verk, s. 151.

¹²¹ Samme verk, s. 20.

¹²² Samme verk, s. 152.

Brorson og herrnhuterne

Brorson kom i kontakt med den herrnhutiske bevegelse. Den tidligere nevnte Johann Hermann Schrader, Brorsons prost mens han var prest i Tønder, hadde møtt Zinzendorf under hans opphold i København¹²³ og Schrader sendte et brev til ham året etter der han rådspurte om det livlige menighetslivet i Tønder. Mange salmer fra den i 1725¹²⁴ av Zinzendorf utgitte *Sammlung Geistlicher und Lieblicher Lieder*, den såkalte «Berthelsdorfersalmeboken», fant sin vei inn i Tøndersalmeboken og senere i *Troens Rare Klenodie* og må derfor sies også å ha påvirket Brorson. Fire år etter å ha flyttet inn i Taarnborg¹²⁵, i 1746, kom han i direkte kontakt med herrnhuterne gjennom emissæren og tømmeren Andreas Grassmann og måtte balansere sine sympatier med herrnhuterne og sine plikter overfor øvrigheten som kongelig embedsmann. Dette kastet ham ut i en åndelig krise som varte i flere måneder¹²⁶, da han mente at han ved å melde fra om herrnhuternes innflytelse til Kirkegeneralinspeksjonskollegiet (opprettet 1737 for å føre tilsyn med den urolige tilstanden i kirken) og dermed begrense deres forkynnelsesfrihet, hadde begått synd mot Den hellige ånd, det vil si synd som ikke kan tilgis, jmf. Markus 3:28-19:

*Sandelig siger jeg eder: alle synder kand forlades menniskens børn, ogsaa bespottelse, hvor store ting de ogsaa bespottelig tale. Men hvo som taler bespottelig mod den Hellig Aand, haver ingen forladelse evindeligen, men er skyldig til en evig dom*¹²⁷

Brorson ble derfor syk i våren 1746¹²⁸, da loven som skulle begrense herrnhuternes virksomhet skulle settes ut i livet og han lå for nedrullede gardiner i Taarborg i tre måneder under det som beskrives som hans livs største krise. Grassmann ble tilkalt i februar fra Steppinge og dro med det samme til Ribe. Her kastet Brorson seg om halsen på om og de to holdt lange samtaler med hverandre. Grassmann prøvde å trøste ham og vise at syndenes forlatelse fremdeles gjaldt ham. Han skulle med troens øye betrakte Jesus på korset og meditere over hans fem sår. Brorson prøvde dette men kunne kun holde konsentrasjonen i kort

¹²³ Arndal, Steffen (1989); «Den Storie hvide Flok vi see...» H. A. Brorson og tysk pietistisk vækkelsessang», Odense Universitetsforlag, Odense, s. 46.

¹²⁴ Samme verk, s. 43.

¹²⁵ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 184.

¹²⁶ Samme verk, s. 185.

¹²⁷ Mark 3:28-29. Christian Vis bibel av 1740. Her brukt da dette var bibeloversettelsen aktuell for Brorson på denne tiden. <http://www.kb.dk/e-mat/dod/11010801399A.pdf> - Hentet 17/12/2018, klokken 13:14.

¹²⁸ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 185.

tid og hans sinnstilstand var av en slik art at Grassmann i et brev til menigheten i Herrnhut beskrev Brorson som en mann som en gang i tiden hadde vært kristen, men nå som han hadde blitt en populær og yndet biskop hadde blitt lunken i sin tro. Grassmanns standpunkt må gjerne leses ut i fra hans egen situasjon og historie som tilhørende den siste rest av de tidligere nevnte husittene¹²⁹, som hadde levd et forfulgt liv i det katolske Harbsburgske monarki (som fremmet motreformasjonen) før de fant sin trygge havn i Berthelsdorf. Jesuittene jaktet kjettere som husittene og Grassmann hadde i sin ungdom to ganger satt innesperret grunnet deres forfølgelser og blitt utsatt for utallige forhør gjennom flere år. Han flyktet i 1728, etter sin andre innesperring, til Herrnhut hvor også flere andre fra kirken i Bøhmen hadde flyktet. Lunken i troen var det Grassmann mente¹³⁰ Brorson hadde blitt grunnet verdslig fremgang. Han hadde glemt å bruke årvåkenheten som i det pietistiske ideal var noe ethvert menneske ble oppfordret å betrakte troen med. Lunkenhet var også noe som Brorson selv hadde aktualisert i sin diktning:

«1. Hvad fattes mig?¹³¹ hvi er jeg dog

Saa søvnig og saa lunken?

Ret som min siel var spendt i aag,

Ja ned i jorden sunken,

Hvor er den lyst jeg havde før

Til ordets brød at sanke?

Hvis kand jeg ey paa naadens dør

Med kraft og iver banke?

7. Det piner mig¹³² i siel og sind,

Jeg kand det ikke døolge,

At jeg har ey lagt bedre vind

Paa, JEsu ret at følge,

Ach gid mit liv en liden tiid

Dog længer maatte vare,

Da vilde jeg alvorlig fliid

¹²⁹ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 186.

¹³⁰ Samme verk, s. 188.

¹³¹ L. J. Koch (1953): *Hans Adolph Brorson: Samlede Skrifter Bind II*, O. Lohses forlag, utgitt av Det danske Sprog- og litteraturselskab under tilsyn av Paul Diderichsen og Ejnar Thomsen, København, s. 231-232.

¹³² Samme verk, s. 233.

Til døden aldrig spare.»

Brorsons krise viser den interessante dynamikken som virket i ham ut i fra samtidens forhold. Han var hengiven overfor konge og fedreland og så¹³³, som mange andre i hans samtid, eneveldet som en frigjøring fra den vilkårlige adelsmakten og som en konsekvens av det opplevde likhetstegnet mellom det gamle testamentes tale om Israels konge og den danske konge. På den annen side sto herrnhuterne med sin sterke og inderlige tro som han hadde sterk forkjærlighet og forståelse for og som det virket at han ønsket så vidt det var mulig å innpasse innenfor statskirkens rammer. Dette kan for eksempel ses med hans kontakt med den pietistiske separatist N. P. Holst, som han hjalp inn i kirken igjen. Brorson så også reformasjonens begynnelse¹³⁴ ved den tjekkiske reformator Jan Hus' virke på 1400-tallet, og husittene som etterkommere av denne «protoreformatoriske» bevegelse vekket nok også hans sympatier. Når da disse to sympatiene for både kongemakt og herrnhuterisme kom i konflikt med hverandre og Brorson føler at hans lojalitet til kongen fører til en utilgivelig innskrenking av kristen forkynnelse og virksomhet, bryter han sammen.

Kapittel 3: Pietismens mystikk og mystikkens preg i Brorsons salmediktning:

Unio mystica

Unio mystica er et begrep som blir relevant i en redegjørelse av mystikken innenfor pietismen i sin alminnelighet og hos Brorsons i særdeleshet. Det har sin bakgrunn hos og ble særlig aktualisert av Bernhard av Clairvaux¹³⁵. På 1000-, 1100- og 1200-tallet er det stor fremvekst av nye munkeordener som cistercier-, fransiskaner- og dominikanerordenen, båret frem av den generelle veksten man ser i disse århundrene¹³⁶. Bernhard av Clairvaux anses gjerne som cisterciensernes ubestridte personlighet¹³⁷, en av middelalderens mest omstridte personer samt en hovedskikkelse i den mystiske tradisjon. Han var en sammensatt skikkelse med stor innflytelse i sin egen levetid. Hos Bernhard ser man et økt fokus på den inderlige og den meditative i klostertradisjonen etter Gregor den Store¹³⁸ – kjærligheten og inderligheten skjerpes til en mer intens og voldsom emosjonalitet. Språket blir mindre avmålt og mer

¹³³ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 186.

¹³⁴ Samme verk, s. 176.

¹³⁵ <https://www.britannica.com/topic/mysticism> - Hentet 31/12, klokken 16:20.

¹³⁶ Haaning, Aksel (2011): *Den kristne mystik fra middelalderens verden*, Forlaget Vankunsten, København, s. 82.

¹³⁷ Samme verk, s. 83.

¹³⁸ Samme verk, s. 84.

følelsesladet. Følelsene fastholdes i skapningens ubetingede kjærlighet og tilhørighet til Gud som skaper. Med dette intensiverer Bernhard samtidens tradisjon. Han bidrar også til at det kommer nye impulser til mystikken: oppmerksomhet mot den korsfestede Kristus og en ny språkbruk hentet fra det erotiske billedspråk i Salomos Høysang. Her kommer talen om en *unio mystica* inn i bildet - en forening med Gud. Selv om Bernhard ikke spesifikt nevner *unio mystica* som sådan¹³⁹, han snakker heller om sjelens ekstase eller henrykkelse i Gud som et «*åndelig bryllup*», er begrepet synonymt med dette på 1200-tallet. Han anvender videre¹⁴⁰ Høysangens erotikk når han skildrer sjelens møte og forening med guddommen. Hos Bernhard blir den mystiske erfaring og forening med Gud et nytt ideal eller mulighet.

Mystikkens preg i Brorsons salmediktning

Når man først har tatt i bruk begrep som «den mystiske tradisjon» over kan det være fruktbart å gi en nærmere avklaring av hva som ligger i nettopp begrepet «mystikk» og hva som kan sies om mystikkens preg i Brorsons salmediktning. En alminnelig definisjon, som Steffen Arndal skriver¹⁴¹, er at mystikk er å anse som «*menneskets subjektive og umiddelbare opplevelse af forening med Gud*». Tale om mystikk er tale om et menneskelig urfenomen som dukker opp og gjør seg gjeldende i historien i forskjellige former¹⁴² innenfor forskjellige religioner og kulturer. Definisjonen har dog sine begrensninger i det at begrepet spenner bredt og upresist og ofte brukes kun som en betegnelse for en høy grad av religiøs inderliggjørelse. En slik diffus forståelse av mystikk kan i avklaringen av sammenhengen mellom for eksempel mystikk og salmediktning forvirre mer enn avklare. Arndal setter derfor opp en definisjon av mystikk ved hjelp av tre kriterier. Først, en særlig metode eller bønnepriksis, som Arndal påpeker i forbindelse med tyske prest og salmediker Christian Friederich Richters religionspsykologi, tolket ut i fra det første skrift av hans fromhetspsykologiske traktater *Erlaubeliche Betrachtungen*¹⁴³. Denne går ut i fra den situasjon at mennesket på med sin falne natur (som konsekvens av syndefallet) lever en endimensjonal tilværelse ved å være fullstendig vendt mot verden. Det finnes dog i sjelen en svak erindring om en annen tilværelse, som gjør at mennesket får en fornemmelse av ubehag og mangel på tilfredsstillelse. Derfor begjærer det å tilfredsstille eller overdøve sin indre tomhet gjennom hengivelse til verdens lyst. Å vende seg mot verden, påpeker Richter, vil dog aldri fjerne tomhetsfølelsen og

¹³⁹ <https://www.britannica.com/topic/mysticism> - Hentet 31/12, klokken 16:44.

¹⁴⁰ Haaning, Aksel (2011): s, 84.

¹⁴¹ Arndal, Steffen (1989): s. 211.

¹⁴² Samme verk, s. 212.

¹⁴³ Samme verk, s. 136.

mennesket er dømt til å leve i en tilstand av rastløshet og uro. Richter, skriver Arndal, påpeker at gjenåpningen av den åndelige dimensjonen tapt ved syndefallet kun kan skje i gjenfødelse og tro på Jesus Kristus.

Arndals andre kriterium¹⁴⁴ handler om at det er vesentlig at meditative teknikker som bønn brukes med tanke på fremkallelse av en endring i bevisstheten. Denne endringen da av en slik art at den overskrider vanlige grenser som gjelder for menneskets «jeg» og dets virkelighet.

For det tredje er det til slutt avgjørende at overskridelsen av de vanlige grenser har en viss dybde, en dybde som kan oppleves nettopp som en *unio mystica*, en forestilling av en forening med eller en oppgående bevegelse i guddommen eller det absolutte. Arndal skriver at man kan kalle det et psykologisk fenomen som når utover intersubjektiv kontrollerbar virkelighet og det tilhørende, og bundne, menneskelige språk, som dermed gjør det umulig å tale om i ord.

Arndal diskuterer videre hvorvidt de tekster som er bakgrunnen for de forskjellige mystiske tradisjoner innehar en virkelig opplevelsesbakgrunn av mystisk art, da selve kjerneopplevelsen *unio mystica* er umulig å tale om i ord. Det er vanskelig å avklare om det er snakk om genuint opplevet mystikk eller et litterært fenomen - en egen anvendelse av mystikkens termer og bildespråk som et uttrykk for en religiøs inderliggjørelse i bred forstand. Denne usikkerheten spiller også inn i den senere strømmingen av Jesuserotikk og Jesu blod- og sår-motiv som oppstår i kjølvannet av Bernhard av Clairvaux og som senere gjennom katolsk samt protestantisk oppbyggelseslitteratur blir en del av den protestantiske salmetradisjonen og dermed setter sitt preg på Brorsons språkbruk i egne og oversatte salmer. Arndal vurderer at det først og fremst er snakk om en litterær tradisjon med en erfaringsbakgrunn som vanskelig lar seg vurdere. Som en konsekvens av dette kan ikke anvendelse av bernhardsk mystisk terminologi i seg selv strengt tatt danne grunnlag for en bestemmelse av Brorsons forhold til mystikken i snever forstand.

Erik A. Nielsen fremhever dog et annet interessant perspektiv¹⁴⁵ når han påpeker at den pietistiske diktning metodisk bruker det som innenfor retorikken kalles for *katekese* - en (ofte nedsettende) betegnelse for oppbrudd i et språklig bildes enhet gjennom sammenblanding av metaforer og ord fra forskjellige områder som ikke passer sammen – ofte som en ufrivillig stilfeil. Nielsen ser ikke på dette som en stilfeil i den pietistiske diktning, men heller som en kunstnerisk tilsiktet beherskelse av paradoksets språk og hele den paradoksformulerende

¹⁴⁴ Arndal, Steffen (1989): s. 212.

¹⁴⁵ Nielsen, Erik A. (2013): s. 19.

kristne retorikk. Nielsen tolker katekresen som en sikker billedstyring som er fullt ut tilsiktet. Man griper inn i tabubelagte forskjeller mellom blant annet familierollene og mellom de seksuelle kjønn, eksempelvis når en kvinne som jomfru føder Kristus inn i verden og senere kan forvente å møte ham i det hinsidige som sin elsker og brudgom. Bildelogikken kan virke fraværende¹⁴⁶, men man behøver ikke å snakke om en sammenblanding av metaforikken i banal forstand, men heller påpeke at det her fremheves frigjøring av erotiske roller som resultat av en forestilling om grenseløs lyst i en paradistilstand. De sammenvevde språklige bildene er retorisk nødvendige, påpeker Nielsen, hvis det troens mysterium som ikke kan tales om i ord faktisk ikke skal forbli ordløst. Katekresen, det språklige paradokset, har oppstått nettopp på grunn av noe som overskrider både erfaringen og språket.

Uansett hva man kan sies om mystikkens bakgrunn og grunnlag, kan den følgende presentasjon av tema som dukker opp i Brorsons salmer være et verktøy for å gi en innsikt i hva slags preg den mystiske tradisjonen fikk hos ham.

Erotikk

Et av de iøynefallende aspektene ved Brorsons diktning er det erotiske preget i enkelte av hans tekster. Her kan fremheves salmen *O JEsu! min brudgom! livsaligste ven!* hvor brudemystikken kommer til uttrykk:

1. O JEsu!¹⁴⁷ min brudgom! livsaligste ven!

Jeg veed nu ey hvor jeg for glæde skal hen.

Min nød er forsvunden,

Jeg haver dig funden,

Den lifligste time er kommen igien

2. Jeg ligger ved Jesus hans bryster saa tæt

Og bliver af kierlighed drukken og mæt,

Med honning og sukker¹⁴⁸

For sielen hand klukker

Og gjør mig mit hierte saa lystigt og let.

¹⁴⁶ Nielsen, Erik A. (2013): s. 19.

¹⁴⁷ L. J. Koch (1953):s. 113

¹⁴⁸ Samme verk, s. 114.

6. *Din kierlighed¹⁴⁹ haver mit hierte gjort saar,
Hun tæmder og brænder som luer i blaar,
Fortærer min jammer
Med hedeste flammer,
Og giver mig glæde, som ingen forstaaer.*

Her blir subjektets forening med Jesus skildret med en særlig intensitet. Pietismens, og i forlengelse Brorsons, retorikk har ofte blitt sett på som dårlig smak¹⁵⁰, da dens stil kan oppleves som en utfordring av det som anses som estetisk eller som en provokasjon. Nettopp provokasjon er et aspekt ved den pietistiske retorikken som til stadighet dukker opp. I avstand og forundring overfor bakgrunnen for bildebruken kan erotikken være fristende å plassere i en freudiansk ramme¹⁵¹ – grunnet en streng seksualmoral ser man at det vokste frem en sublimert erotikk som en projeksjon og opphøyelse av et indre tabu. En sublimeringsmodell som grunnlag for å forstå erotikken vil dog være å anse som en feilslutning, da det ikke egentlig handler om fortrenking av seksualenergien eller en dirigering bort fra seksualitetens objekt mot et religiøst mål. Seksualiteten dras inn som en menneskelig kraft og som en produktiv kraft med ny funksjon. Den skal formes om hos det enkelte individ så driftsbegjæret undertvinges og ikke lenger er en primærdrift, ettersom den som primærdrift alltid vil fortone seg som en hindring for den sanne kjærligheten til Jesus. Lykkes man i dette forsettet, vil den sanne og rene Jesus-kjærligheten vokse seg sterk. Dette kan eksempelvis sees uttrykt i salmen *Her kommer dine arme smaa*:

1. *Her kommer¹⁵² dine arme smaa*

O Jesu, i din stald at gaae,

Oplys enhver i siel og sind,

At finde veyen til dig ind

6. *Saa drag os gandske til dig hen,*

O søde, fromme siele-ven,

At hver af os saa inderlig

I troen maa omfavne dig

¹⁴⁹ L. J. Koch (1953):s. 114.

¹⁵⁰ Nielsen, Erik A. (2013): s. 19.

¹⁵¹ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 77.

¹⁵² L. J. Koch (1951): s. 42-43.

7. *Vi kysse dig*¹⁵³ *med suk og bøn,*

Du himmel-søde Jomfru-Søn;

Din søde mund og rosen-kind

Har taget siel og hierte ind.

Den pietistiske bevegelsen¹⁵⁴ frasier seg ikke det seksuelle som sådan – i Brorsons familie og hos hans brødre var det ofte å finne store barneflokker (og samtidig høy barnedødelighet), og i herrnhuterbevegelsen ble seksualitet og selve den seksuelle akt tilskrevet en sentral betydning¹⁵⁵ for utvikling av det kristne fellesskapet. Til tross for dette er det i den åndelige erotikken noe som kan tolkes som fremmedartet, bundet opp på den indre sammenhengen i det pietistiske forståelsesuniverset mellom lyst og smerte eller mellom eufori og lidelse. Foreningen med Jesus står igjen som en forløsning med smerte blandet inn, hvor lidelsene som det vakte mennesket må leve i og komme seg gjennom høyner selve øyeblikket. Pietisten skal være på den ene side tynget av kvaler og høye krav, men samtidig leve på ideen at individet gjennom Jesus, og kun gjennom ham, kan oppnå åndelig frihet. Smerte blir blandet med ekstatiske lykkefølelser som til stadighet skal strømme gjennom de omvendte.

I det pietismens eros finner man også et symbolsk liv¹⁵⁶ som plasserte mennesker i roller som løftet dem ut av dagliglivet. Lutherdommen tas til sin fulle konsekvens og i familieenheten blir hvert enkelt medlem gjort myndig som et ansvarlig individ med en egen skjebne¹⁵⁷ å ta vare på (da i et evighetsperspektiv). Dette står da i kontrast til den klassiske symbolske familieordningen¹⁵⁸ der autoriteten er faren og hvor han fastlegger og opprettholder resten av de enkelte familiemedlemmers plass og rolle. Men i den nye symbolikken blir den rollen¹⁵⁹ den troende har overfor Gud ikke sammenfallende med noen av dem man finner i den klassiske familien. I oppbruddet skapes et nytt individ og eros som en forvandlende dynamikk settes i spill, ofte formulert i katekreser¹⁶⁰. Eksempelvis brukes Høysangen og dens tale om Salomons brudgom som søster og brud. Oppbruddet i familierollene som fremtoner seg ved sammenfallet mellom brud og søster baner vei for nok et relativt radikalt pietistisk tema: det retoriske sammenbruddet i familierollene i sin helhet. En interessant kjønnsymbolikk

¹⁵³ L. J. Koch (1951): s. 43.

¹⁵⁴ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 77.

¹⁵⁵ Samme verk, s. 78.

¹⁵⁶ Nielsen, Erik A. (2013): s. 340.

¹⁵⁷ Samme verk, s. 341.

¹⁵⁸ Samme verk, s. 340.

¹⁵⁹ Samme verk, s. 341.

¹⁶⁰ Samme verk, s. 348.

kommer også inn i bildet. Kvinner får i pietismen¹⁶¹ langt mer personlige og avgjørende roller da de kvinnelige naturgitte oppgaver som graviditet, fødsel, amming og barnepleie oppløftes til et åndelig plan med åndelige overbevisninger om deres betydning. Mennene får til gjengjeld tillagt kvinnelige kvaliteter da hjertet grunnleggende sett ses som et kvinnelig organ, som åndelig kan unnfange Jesus og føde Jesu virkelighet inn i vår verden. Man kan se noe av dette perspektivet komme til uttrykk i Brorsons julesalme *Mit hierte altid vanker*:

10. Ach! kom!¹⁶² jeg vil oplukke

Mit hierte, siel og sind

Med tusind længsels-sukke,

Kom, JEsu, dog derind!

Det er ey fremmed bolig,

Du har det selv jo kjøbt,

Saa skal du blive trolig

Udi mit hierte svøbt

Opplysning

Som tidligere nevnt er pietismen en bevegelse som søker og mener å inneha en egen opplysning gjennom troen, vunnet ved Jesu død og oppstandelse. Bevegelsen, skriver Nielsen, kan forstås som et ekstatisk sprang i den menneskelige forstand som føder et eget eksaltert intellektuelt liv¹⁶³. Opplysningen blir en kamp i det pietistiske livsideal der målet er å kunne gjøre seg fri fra denne verden og erfare og oppnå et fellesskap med Gud. Den blir av en type formålet er å tilby en annerledes intelligens¹⁶⁴, en åndelig gjennomlysning, som forstås annerledes enn det som finnes i den samtidige konteksten (opplysningstiden). Denne intelligensen hviler ikke ene og alene på forstand som sådan, men på en forstand som er forvandlet, eller forherliget¹⁶⁵. Pietismen kritiserer ren forstandskunnskap, da denne kun ser tingenes ytterside. Erik Pontoppidan formulerer det på denne måten i sin katekismeforklaring av 1737 *Sandhed til Gudfrygtighed* (her i en noe modernisert dansk språkform):

¹⁶¹ Nielsen, Erik A. (2013): s. 349.

¹⁶² L. J. Koch (1951): s. 34-35.

¹⁶³ Nielsen, Erik A. (2013): s. 60.

¹⁶⁴ Samme verk, s. 61.

¹⁶⁵ Samme verk, s. 62.

485. Sig¹⁶⁶ mig den egentlige forskel på menneskelig lærdom og guddommelig oplysning!

Hin¹⁶⁷ læres ved menneskelig fornuft og flid af Guds Ord, hvis kraft da modstås. Denne¹⁶⁸ virkes ved samme ord af Helligånden, som da får sted og bor i sjælen. Hin er kun i hjernen alene, og en blot historisk kundskab, denne indtager hjertet og er samlet med en levende forfarenhed. Hin lader mennesket blive i sin ondskab, denne begynder at borttage viljens genstridighed.

Menneskelig lærdom etterlater mennesket i ondskab, mens guddommelig oplysning fører mennesket til Gud fra verden. Denne bevægelsen fra det lave mot det høye finnes også i Brorsons salmer. Et eksempel er den allerede siterte *Her kommer dine arme smaa*, da de to siste linjene i første vers:

*Oplys enhver i siel og sind,
At finde veyen til dig ind.*

Man finner også noe av denne samme tanken i *Op! Al den ting, som Gud har gjort*:

*1. Op!¹⁶⁹ al den ting, som Gud har gjort
Hans Herlighed at prise,
Det mindste hand har skabt er stort,
Og kand hans magt bevise.*

Salmen åpner med oppfordringen å vende seg opp mot Gud og fortsetter i en kontemplasjon over skaperverket (som for så vidt også er salmens tema med overskriften *Om Skabelsen*) hvor subjektets undring og grunnleggende sett manglende kunnskap kommer frem:

*4. Det mindste¹⁷⁰ græs jeg undrer paa,
I skove og i dale,
Hvor skulde jeg den viisdom faae,
Om det kun ret at tale?*

*5. Hvad vil jeg da begynde, naar
Jeg lidet giennemkiger,*

¹⁶⁶ http://www.evangelisk-luthersk.eu/Indbygget%20ramme-side/ny_side_1.htm – hentet 10. januar 2019, klokken 18:56. Spørsmål 485 under «Den anden part: om troen: den tredje artikel»

¹⁶⁷ Dvs. «førstnevnte».

¹⁶⁸ Dvs. «sistnevnte».

¹⁶⁹ L. J. Koch (1951): s. 217.

¹⁷⁰ Samme verk, s. 218.

Hvor mange folk¹⁷¹ der gik og gaaer

I alle verdens riger?

Mennesket kan ikke mye forstandskunnskap til trenge inn i skaperverkets mysterium. Brorson forsetter gjennom hele salmen å spørre seg «*Hvad skal jeg sige?*»¹⁷² når han grunner på skogene, blomsterengene, havets dyp, m.m. Det hele munner ut i språkets manglende evne til å romme beskrivelse samt viten om Guds gjerninger og salmen avsluttes med lovprisning av Guds storhet:

12. Hvad skal¹⁷³ jeg sige? mine ord

Vil ikke meget sige;

O GUD! hvad er din viisdom stor,

Din godhed, kraft og rige!

15. Slaaer alle folk paa denne jord

Med fryde-tone sammen,

Halleluja! Vor GUD er stor,

Og himlen svare amen!

Pietismen allierer seg med opplysningstiden og man får de større samfunnsmessige endringene som fordrer menneskets opplysning som for eksempel konfirmasjon og det medfølgende skoleverket, men kunnskap og fornuft er bare et steg på veien. Hjertet får en vel så sentral plass som hjernen og man finner idealet om at dersom man skal leve et virkelig kristent liv, må også ånden få sin opplysning og forene seg med Gud.

Meditasjon

Bente og Torben Bramming fremhever¹⁷⁴ hvordan Brorson også aktualiserte den meditative prosess i den kristnes liv. Hadde man klart å komme seg over de første vanskeligheter og begynt å leve et liv i omvendelse og tilkjempelse av tro, var dette bare begynnelsen og man måtte være årvåken for nye feilsteg. Man skulle ikke falle i selvsikkerhet og selvhevdelse til tross for den høye prisen troskampen innebærer. Disse lastene skulle motkjempes gjennom

¹⁷¹ L. J. Koch (1951): s. 218.

¹⁷² Samme verk, s. 218-219.

¹⁷³ L. J. Koch (1951): s. 219.

¹⁷⁴ Bente Bramming, Torben Bramming (2015): s. 156.

dyp selvransakelse, ellers kunne man allerede være på vei inn i nye villfarelser. Bramming fremhever salmen *Kom hierte! tag dit regne-bret*:

1. *Kom hierte!*¹⁷⁵ *tag dit regne-bret*:

Skriv op dit lives dage,

See til at du kand sandse ret,

Og tænke lidt tilbage!

Hvad har du gjort de mange aar,

Du har i verden levet?

Tænk trygge siel, at alting staaer

I GUds register skrevet

2. *Vel løber tiden hastig hen,*

Og bliver evig borte,

Men det vil komme vist igien,

Hvad du i tide gjorde,

Naar GUd engang til dommen vil

Den gandske verden sanke,

Og her skal nøye svares til

Hver gierning, ord og tanke

L. J. Koch bemerker i fotnoter til denne salmen hvordan den opprinnelige tittelen på salmen, *Samvittigheds-Prøve til Nye-Aar* mest sannsynlig viser til at Brorson her formaner de uomvendte til en samvittighetsprøve og at bruken av førsteperson ikke nødvendigvis er ment til å speile tilbake til Brorson selv i denne sammenhengen, selv om det nok ikke vil være urimelig å anta at han selv også anvendte likedan meditativ praksis. *Uomvendt* kan også sies å være et begrep som både betegner dem som ikke har begynt troskampen og dem som er i den, men som har glidd over i gamle og nye feilgrep. Pietismen høye idealer gjør avgrensingene desto tydeligere og *omvendt* kan raskt gjøres om til *uomvendt*. Salmen som sådan viser til¹⁷⁶ skriftemålet som finner sted ved nyttårstider. Skriftemålspraksisen holdt seg til godt ut på 1800-tallet i Danmark og ble gjennomført i lokale kirker¹⁷⁷ som en forberedelse til å gå til nattverd. Denne ble gjennomført på utvalgte søndager i kirkeåret. Salmens egentlige formål,

¹⁷⁵ L. J. Koch (1951): s. 62.

¹⁷⁶ Bente Bramming, Torben Bramming (2013): s. 155.

¹⁷⁷ Samme verk, s. 156.

skriver Bramming (med henvisning til Erik A. Nielsen¹⁷⁸) er å lede den troende gjennom en meditativ prosess, som var et viktig element i det religiøse liv på 1600- og 1700-tallet. Meditasjonen blir¹⁷⁹, blant annet, en åndelig hengivelse hvor man etterstreber å trenge inn i et begrep eller bilde i den kristne tro. Ved å trenge seg inn gis det til den som mediterer en erfaring fra Gud som søker å få subjektet til å holde fokuset på det åndelige i et jordisk liv.

Disse tre temaene som dukker opp i Brorsons diktning – erotikk, opplysning og meditasjon tegner et bilde av en mystikk som setter individet i sentrum. I erotikken forenes den troende med guddommen med åndelig intimitet. Tradisjonelle forestillinger om kjønn, rolle og stand destabiliseres og rammer subjektet inn i nye symbolske forestillinger som tidligere ikke har blitt aktualisert på samme måte som den nå gjøres i et pietistisk mønster. Opplysningen allierer seg med den samtidige opplysningstiden, men gir individet samtidig en annen myndighet som ikke bare grunnes i fornuft og menneskelig lærdom. Den åndelige opplysningen skal være med på å flytte den troende opp mot Gud og dermed frasi seg verden. I meditasjonen går mennesket i dypet av sjelen og gis erfaringer som skal holde fokuset på det åndelige. Pietismens skepsis til den jordiske verden skinner tydelig igjennom og forestillingen om en troskamp skjerper tonen og den omvendte må aktivt gå inn i en modus av selvransakelse for å unngå falsk sikkerhet og åndelig latskap.

Kapittel 4: Brorsons mystikk som brudd og kontinuitet

Ut i fra Brorsons samtid, hvor de to store bevegelsene pietisme og luthersk ortodoksi ofte sto i kontrast og opposisjon til hverandre, kan det være naturlig å se på hvordan man både kan ane brudd og kontinuitet i pietismen nettopp med den bevegelsen den ønsket å erstatte.

Brorson kjente godt til Thomas Kingos salmediktning¹⁸⁰, noe man kan eksempelvis i hans salme *Aldrig jeg meere paa Verden vil tænke*

1. Aldrig¹⁸¹ jeg meere paa Verden vil tænke,

Himlen, kun Himlen jeg længes at see.

Jordiske Frihed er tungeste lænke.

Glæden er grundet paa Piller av Snee

Kalken er dejlig som Vellyst vil skienke;

¹⁷⁸ Nielsen, Erik. A (2013): s. 277.

¹⁷⁹ Bente Bramming, Torben Bramming (2013): s. 156.

¹⁸⁰ Nielsen, Erik A. (2013): s. 148.

¹⁸¹ L. J. Koch (1956): s. 98.

*Men den er blandet med giftigste Vee.
Aldrig jeg meere paa Verden vil tænke.
Himlen, kun Himlen jeg længes at see.
Medens de Stolte¹⁸² sig sminke og svenke,
Maate vel Ormene hiertelig lee.
Aldrig jeg meere paa verden vil tænke
Himlen, kun Himlen jeg længes at see*

Man kan her ane paralleller til Kingos salme *Dend XI. Sang*¹⁸³

*Ach, kiødelig Lyst,
Som mangen med dødelig Læber hâr kyst,
Dit fengende Tynder, din flyvende Gnist,
Hâr mangen i ævige Luer henhvist,
Din Skaal synis Hunning, men Drikken er leed
Forfængelighed,
Forfængelighed.*

Begge ser ut til å operere med en *vantas*-tankegang, Kingo rent eksplisitt med bruken av ordet *Forfængelighed*. Man ser også det erotiske bli uttrykt i hos Kingo og hos andre diktere i samtiden som Petter Dass.

Kingo skriver om nattverden:

*Min Siæl¹⁸⁴, hvo er dog dend, som dig saa kierlig føder,
Og med sit aabne Bryst og rene Hierte møder?
Hvad er det dog for Mad, som nu dit Kiød og Blood,
Med Kraft bespiiser saa? Hvad er det for en Flood,
Som Hiertet over alt med Liv og Lyst omrinder?
Hvor ved sig Kierlighed i alle Aarer finder!
Det er jo visselig, korsfæste JEsu, Dig
Som med dig selv hâr holt et Maaltjd her med mig!*

¹⁸² L. J. Koch (1956): s. 98.

¹⁸³ <https://kalliope.org/en/text/kingo1681a2> - Hentet 14/1/2019 – klokken 07:00.

¹⁸⁴ <https://kalliope.org/en/text/kingo2003092701> - Hentet 14/1/2019 – klokken 08:01

Petter Dass uttrykker på sin måte brudemystikken eller brudeerotikken ut i fra det som kan kalles et sakramentalt perspektiv:

15. Salomon lyksalig skatter

Bruden for sin tvende Patter:

GUds Brud har og tvende Brøst,

Hvor af suis Saft med Løst.

16. Det de tvende Sacramenter,

Som vor HErre flux indrenter

Et velsignet Folke-Tall,

Som skal pryde Kongens Sal.

I den kateketiske litteraturen finner man også noe av det kjønnsdynamiske aktualisert ved Knud Sevaldsøn Bangs katekismeforklaring av 1681¹⁸⁵: *Dend søde oc velsmagende Catechismi Bryst-Melck, Uddragen aff de tvende Guds Kierligheds Bryste, Det gamle oc det nye Testamente*. Tittelkobbersticket laget av Bang¹⁸⁶ regnes som et høydepunkt i norsk barokk og skildrer Kristus med store morsbryster. Melken strømmer ut fra dem i et stort fat, og menigheten kneler omkring fatet og drikker.

Kildene over viser til en kirkelighet ved ortodoksien. Med Brorson og pietismen ser man en individualisering av Gudsforholdet til kontrast med den tidligere ortodoksien. Ortodoksiens tydelige kirkelighet gir den også et kollektiviserende aspekt, men det samme kan ikke entydig sies for pietismen. Statspietismen i den formen man fikk i Danmark-Norge har kollektive aspekter og åpenbar lojalitet overfor staten, men man ser også i denne et intensivert fokus på individet og det forhold til samt ansvar overfor Gud. Andre retninger som radikalpietismen var langt mer kritiske til det etablerte. Mystikken får en mangfoldighet i pietismen og man ser hvordan den er med på å skape et troende individ som ikke bare er en del av en av en gruppe.

Kapittel 5: Avslutning

I denne oppgaven har jeg undersøkt mystikkens i Hans Adolph Brorsons salmediktning. Oppgaven har blitt satt opp tre større deler fordelt på fem kapitler. Første del som favner kapittel 1 og 2 har vært en historisk del som inneholder en biografi om Brorson etterfulgt av en historisk redegjørelse av pietismen – den bakgrunn, former, betydning innenfor Danmark-

¹⁸⁵ https://snl.no/Knud_Sevaldsøn_Bang - Hentet 14/1/2019, klokken 08:13.

¹⁸⁶ https://nbl.snl.no/Knud_Sevaldsøn_Bang - Hentet 14/1/2019, klokken 08:17.

Norge samt den såkalte herrnhuterismens møte med Brorson, Andre del ser på pietismens mystikk med en nærmere redegjørelse av begrepet *unio mystica* etterfulgt av en presentasjon av tre temaer som går igjen i Brorsons diktning – denne presentasjonen brukt da som et redskap for å forstå mystikkens art. Disse tre tema er *erotikk, opplysning og meditasjon*. Tredje og siste del som inneholder kapittel 4 og 5 diskuterer kort til hvilken grad mystikken hos Brorson kan ses både som et brudd og som en kontinuitet med strømninger som preget samtiden – da med fokus på den lutherske ortodoksi.

Min metode har vært historisk-narrativ. I min fremstilling av Brorson, pietismens historie, mystikken og dens samspill med de samtidige strømninger, har jeg forholdt meg til primærkilder samt allerede bearbejdede historiske fremstillinger. Dette har jeg gjort fordi jeg er ønsker å redegjøre for de større historiske linjene for å se hvordan pietismen utviklet seg samt gå inn i samtidige tekster, da i hovedsak salmelitteraturen, for å aktualisere noen av disse de historiske linjene opp mot Brorson selv. Min fremstilling har ikke hatt som formål å gi en fullstendig historisk oversikt av pietismen eller en fullstendig analyse av mystikken, men å gå inn på noen enkelte perspektiver som kan gi et overordnet svar på min problemstilling. Dette medfører at det kan være elementer innenfor pietismen og mystikken som utelatt fra min presentasjon.

Det som utpreger pietismen i sin alminnelighet og Brorson i særdeleshett er individualismen som får en særegen betoning. I den lutherske ortodoksi ser man ikke til samme grad mennesket som individ satt i spill med den flerfoldige mystikken og dens forskjellige tema. Enkeltaspekter som eksempelvis erotikk aktualiseres i f. eks ortodoks salmelitteratur eller kateketisk litteratur, men ofte er dette knyttet opp mer til et kollektivt kirkelig prosjekt for øye og ikke det individuelle perspektivet man gjerne kan finne hos pietistene og Brorson, selv om Brorson selv også inkorporerer elementer av det kirkelige (noe som ikke nødvendigvis er underlig, med tanke på statspietismens kirkelige profil).

En siste ting som kan være interessant å gå noe inn på er å se litt ut over den rent samtidige konteksten til Brorson og se på noen av perspektivene fra en nåtidig kontekst. Pietistenes bruk av katekreser er interessante. Erik A. Nielsen kommer inn på, som nevnt tidligere, hvordan deres bruk av disse er med på å skape nye symbolske plasser for individer, eksempelvis ved å destabilisere den patriarkalske familiesymbolikken. Kan man i den noen århundrer senere postmodernistiske og dekonstruktivistiske tradisjonen ane en fjern affinitet til den pietistiske bevegelsen og de oppbrudd den satte i gang i sin samtid? Det er nok i overkant dristig å si at pietismen foregriper postmodernismen, men det er allikevel interessant å se en tidligere

bevegelses impulser aktualiseres av en annen senere i historien, selv om postmodernismen ikke som pietismen i hovedsak fokuserte på det symbolske plan, men også lot den få praktiske konsekvenser i form av f. eks samfunnsanalyse.

Litteraturliste

- Bente Bramming, Torben Bramming (2015): *Brorson: Sjælens digter*, Kristeligt Dagblads forlag, København.
- http://denstoredanske.dk/Dansk_litteraturs_historie/Dansk_litteraturs_historie_1/Oplysningen/Fornuftens_tid_1700-1770/Pietismens_salmedigter_-_Hans_Adolph_Brorson/Salmev%C3%A6rket_-_Troens_rare_Klenodie, hentet 7/10/2018, klokken 15:55.
- L. J. Koch (1956): *Hans Adolph Brorson: Samlede Skrifter Bind III*, O. Lohses forlag, utgitt av Det danske Sprog- og litteraturselskab under tilsyn av Paul Diderichsen og Ejnar Thomsen, København.
- <https://books.google.no/books?id=XAzwDQqmAocC&pg=PA495&lpg=PA495&dq=Brorson+evangelisk-kristelig+psalmebog&source=bl&ots=hUZJM54aPc&sig=UoE1D4XSyKAIBZmbtrsX8LFDjHo&hl=no&sa=X&ved=2ahUKEwiJicqD9rPeAhUjh6YKHYjPA1MQ6AEwBnoECAMQAQ#v=onepage&q=Brorson%20evangelisk-kristelig%20psalmebog&f=false> – Hentet 1/11/2018, klokken 20:30.
- [http://denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Religion_og_mystik/Danske_folkekirke/salmeb%C3%B8ger/salmeb%C3%B8ger_\(Danmark\)](http://denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Religion_og_mystik/Danske_folkekirke/salmeb%C3%B8ger/salmeb%C3%B8ger_(Danmark)) Hentet 1/11/2018, klokken 20:32.
- L. J. Koch (1951): *Hans Adolph Brorson: Samlede Skrifter Bind I*, O. Lohses forlag, utgitt av Det danske Sprog- og litteraturselskab under tilsyn av Paul Diderichsen og Ejnar Thomsen, København.
- https://snl.no/Hans_Adolph_Brorson - Hentet 4/11/2018 klokken 14:12.
- https://snl.no/Magnus_Brostrup_Landstad Hentet 4. november klokken 14:19.
- <http://salmebloggen.no/om-salmediktningen/landstads-kirkesalmebok/brorson/> Hentet 4/11/2018 klokken 14:21.
- Nielsen, Erik A. (2013): *H. A. Brorson: Pietisme, meditation, erotik*, Gyldendal, København.
- Neiiendam, Michael. (1930): *Erik Pontoppidan Bind I (1689-1735). Studier og bidrag til Pietismens Historie*, G. E. C. GAD, København.

- Hal Koch og Bjørn Kornerup (1951): *Den danske kirkes historie*. Bind 5, Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, København.
- [https://snl.no/Jean de Labadie](https://snl.no/Jean_de_Labadie), hentet den 3/12/2018, klokken 18:57.
- Bergmann, Lorenz (1973): *Kirkehistorie Bind II*, P.Haase & Sønns Forlag, København.
- Molland, Einar (1953): *Konfesjonskunnskap: Kristenhetens Trosbekjennelser og Kirkesamfunn*, Forlaget Land og Kirke, Oslo.
- Bibelen. Det norske bibelselskaps oversettelse av 2011.
- <https://www.losungen.de/weltweit/informationen/daenisch/> - hentet 13/1/2019, klokken 17:02.
- [https://snl.no/Peder Hersleb](https://snl.no/Peder_Hersleb) - hentet 17/12/2018 – klokken. 13:30.
- http://www.fagsider.org/kirkehistorie/lover/1741_konventikkel.htm# - hentet 17/12 klokken 14:01.
- Arndal, Steffen (1989); «*Den Storie hvide Flok vi see...*» H. A. Brorson og tysk pietistisk vækkelsessang, Odense Universitetsforlag, Odense.
- Bibelen. Christian Vis bibel av 1740. <http://www.kb.dk/e-mat/dod/11010801399A.pdf> - hentet 17/12/2018, klokken 13:14.
- <https://www.britannica.com/topic/mysticism> - hentet 31/12, klokken 16:20.
- L. J. Koch (1953): *Hans Adolph Brorson: Samlede Skrifter Bind II*, O. Lohses forlag, utgitt av Det danske Sprog- og litteraturselskab under tilsyn av Paul Diderichsen og Ejnar Thomsen, København.
- Haaning, Aksel (2011): *Den kristne mystik fra middelalderens verden*, Forlaget Vankunsten, København.
- http://www.evangelisk-luthersk.eu/Indbygget%20ramme-side/ny_side_1.htm – hentet 10. januar 2019, klokken 18:56.
- <https://kalliope.org/en/text/kingo1681a2> - Hentet 14/1/2019 – klokken 07:00.
- <https://kalliope.org/en/text/kingo2003092701> - Hentet 14/1/2019 – klokken 08:01
- [https://snl.no/Knud Sevaldsøn Bang](https://snl.no/Knud_Sevaldsøn_Bang) - Hentet 14/1/2019, klokken 08:13.
- [https://nbl.snl.no/Knud Sevaldsøn Bang](https://nbl.snl.no/Knud_Sevaldsøn_Bang) - Hentet 14/1/2019, klokken 08:17.